SCIENCE CONNECTS PEOPLE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF

2026 / No. 1(1)

Contemporary Pedagogical and Philological Research

MUHAMMAD IBN ISMOIL AL-BUXORIYNING ISLOM ILM-FANIDAGI O‘RNI

Jo‘rayev Olimjon Xoliqovich

Termiz arxeologiya muzeyi matbuot kotibi

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk muhaddis, alloma va islom ilm-fani tarixining yirik namoyandalaridan biri Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning ilmiy merosi, hadis ilmining rivojiga qo‘shgan hissasi hamda uning ilmiy-metodologik qarashlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Imom al-Buxoriyning ilm talabida qilgan safarlari, ustozlari va shogirdlari, roviylarni baholash mezonlari, isnod va matnni tekshirishga bo‘lgan yondashuvi, shuningdek, “Al-Jome’ as-Sahih” asarining islom ilm-fanidagi o‘rni yoritiladi. Maqolada al-Buxoriy merosining faqat hadislarni jamlash bilan chegaralanmasligi, balki ma’lumotlarni yig‘ish, tekshirish, tasniflash, manbalarni qiyoslash va ilmiy xulosaga kelish kabi metodologik tamoyillarni ham o‘zida mujassam etgani asoslanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham al-Buxoriyning hadis tanlash va tasniflash jarayonida qat’iy metodga amal qilgani, roviylarning ishonchliligi va isnod uzluksizligiga alohida e’tibor bergani ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom al-Buxoriy, hadis, sunnat, muhaddis, isnod, roviy, matn, “Al-Jome’ as-Sahih”, hadis ilmi, islom ilm-fani, Movarounnahr.

Аннотация. В статье анализируются научное наследие, методологические принципы и вклад выдающегося ученого Мухаммада ибн Исмаила аль-Бухари в развитие хадисоведения и исламской науки. Рассматриваются его научные путешествия, деятельность по изучению передатчиков хадисов, методы проверки иснада и текста хадисов, а также значение труда «Аль-Джами ас-Сахих» в истории исламской науки. Особое внимание уделяется научным принципам аль-Бухари, связанным с отбором, проверкой и систематизацией хадисов.

Ключевые слова: Мухаммад ибн Исмаил аль-Бухари, хадис, сунна, иснад, передатчик, матн, «Аль-Джами ас-Сахих», хадисоведение, исламская наука, Мавераннахр.

Abstract. This article examines the scholarly legacy and methodological contribution of Muhammad ibn Ismail al-Bukhari to the development of Hadith studies and Islamic scholarship. The study focuses on his scholarly travels, assessment of narrators, verification of isnad and matn, and the significance of Al-Jami‘ al-Sahih. Particular attention is given to al-Bukhari’s systematic approach to collecting, verifying, classifying and transmitting hadiths. The article argues that his contribution went beyond compilation and represented an important stage in the development of critical scholarly methods in Islamic intellectual history.

Keywords: Muhammad ibn Ismail al-Bukhari, Hadith, Sunnah, isnad, narrator, matn, Al-Jami‘ al-Sahih, Hadith studies, Islamic scholarship, Mawarannahr.

Kirish

Islom sivilizatsiyasi tarixida VIII–IX asrlar ilm-fan, tafakkur va ma’naviy madaniyatning jadal rivojlangan davrlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, hadis ilmining shakllanishi va tizimlashtirilishi musulmon jamiyatining diniy, huquqiy va axloqiy qarashlari rivojida katta ahamiyat kasb etdi. Ana shu ilmiy muhitda Movarounnahr hududidan yetishib chiqqan Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy alohida o‘rin egallaydi.

Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy 810-yilda Buxoroda tug‘ilgan va 870-yilda vafot etgan. U hadis ilmining eng mashhur namoyandalaridan biri sifatida tanilgan. Uning hayoti va ilmiy faoliyati islom olamining turli ilmiy markazlari — Buxoro, Samarqand, Marv, Nishopur, Bag‘dod, Basra, Kufa, Makka va Madina bilan bog‘liq bo‘lgan.

Al-Buxoriyning ilmiy merosi, avvalo, “Al-Jome’ as-Sahih” nomi bilan mashhur bo‘lgan hadislar to‘plami bilan bog‘lanadi. Mazkur asar keyingi hadisshunoslik tarixida nihoyatda katta ta’sirga ega bo‘ldi. Biroq uning ilmiy faoliyatini faqat bitta asar

doirasida ko‘rib chiqish yetarli emas. Al-Buxoriy roviylar haqidagi ma’lumotlarni o‘rganish, hadislarning isnodlarini tekshirish, hadislarni mavzular bo‘yicha tasniflash va rivoyatlarning ishonchliligini aniqlash bilan bog‘liq murakkab ilmiy faoliyat olib borgan.

Shu nuqtayi nazardan, Imom al-Buxoriy merosini o‘rganish nafaqat diniy tarix, balki **manbashunoslik, tarixshunoslik, matnshunoslik va ilmiy metodologiya tarixi** uchun ham muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi: Tadqiqotning asosiy maqsadi Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning islom ilm-fanidagi o‘rnini aniqlash, uning hadis ilmini rivojlantirishdagi hissasini ilmiy-metodologik jihatdan tahlil qilish va uning merosining keyingi ilmiy an’analarga ta’sirini ko‘rsatishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

Imom al-Buxoriyning hayoti va ilmiy faoliyatini tahlil qilish;

uning ilm talabida qilgan safarlarining ahamiyatini ko‘rsatish;

hadislarni tanlash va tekshirish metodlarini o‘rganish;

isnod va roviylar masalasidagi yondashuvini tahlil qilish;

“Al-Jome’ as-Sahih”ning tuzilishi va ilmiy ahamiyatini ochib berish;

al-Buxoriy merosining keyingi hadisshunoslikka ta’sirini aniqlash;

allomaning islom ilm-fani tarixidagi o‘rnini kompleks baholash.

Adabiyotlar tahlili

Imom al-Buxoriy faoliyatini o‘rganishda klassik biografik va rijol manbalari, hadis to‘plamlari, sharhlar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar muhim manba vazifasini bajaradi.

Al-Buxoriyning ilmiy merosini o‘rganishda uning asosiy asari — **“Al-Jome’ al-Musnad as-Sahih al-Muxtasar min Umuri Rasulillahi va Sunanihi va Ayyamihi”**, ya’ni “Al-Jome’ as-Sahih” markaziy o‘rin tutadi. Asarning tarkibiy tuzilishi, boblarning

nomlanishi va hadislarning joylashtirilishi uning muallifi tomonidan muayyan ilmiy maqsad ko‘zlanganini ko‘rsatadi.

Al-Buxoriyning tarjimai holi va ilmiy faoliyatini o‘rganishda az-Zahabiyning “Siyar a’lam an-nubalo” va “Tarix al-Islom” kabi asarlari muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, Ibn Hajar al-Asqoloniyning “Hady as-Sari” va “Fath al-Boriy” asarlari al-Buxoriy merosini tushunishda alohida o‘rin egallaydi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda esa al-Buxoriyning hadis tanlash metodlari, roviylar haqidagi qarashlari va isnodga munosabati maxsus tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmoqda.

Jumladan, zamonaviy tadqiqotlarning birida al-Buxoriyning metodologiyasi induktiv-analitik yondashuv asosida o‘rganilib, uning hadislarni tasniflashda aniq va izchil metodga amal qilgani qayd etiladi. Tadqiqotda bob sarlavhalari ham al-Buxoriy metodining muhim qismi sifatida ko‘rsatiladi[1].

Yana bir zamonaviy tadqiqotda al-Buxoriyning hadislarni qabul qilishda roviylarning ishonchliligi, isnodning uzluksizligi va rivoyatlarning tanqidiy tekshiruviga katta e’tibor bergani tahlil qilingan[2].

2025-yilda chop etilgan tadqiqotlarda esa al-Buxoriyning hadis tanlash amaliyoti, isnod yo‘llari va rivoyatlarning turli uzatish kanallarini aniqlashga bo‘lgan e’tibori alohida tahlil qilingan. Mazkur tadqiqotlar al-Buxoriy faoliyatini keyingi davrlarda shakllangan terminologiyani to‘g‘ridan-to‘g‘ri unga tatbiq etmasdan, o‘z davrining ilmiy muhitida o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi[3].

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili Imom al-Buxoriy ilmiy merosini uch asosiy yo‘nalishda o‘rganish mumkinligini ko‘rsatadi: **tarixiy-biografik yondashuv, hadisshunoslik-metodologik yondashuv va manbashunoslik-tanqidiy yondashuv.**

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tarixiylik, xolislik va manbalarni qiyosiy tahlil qilish tamoyillariga asoslanildi.

Tarixiy-qiyosiy metod: Al-Buxoriy faoliyati IX asr islom ilm-fani rivojining umumiy jarayoni bilan bog‘liq holda o‘rganildi. Uning metodlari boshqa muhaddislarning ilmiy yondashuvlari bilan qiyoslandi.

Manbashunoslik metodi: Klassik hadis va biografik manbalar mazmuni, ularning yaratilish davri va ilmiy ahamiyati tahlil qilindi.

Induktiv metod: Alohida hadislar, isnodlar, roviylar va boblarning tuzilishi asosida al-Buxoriy ilmiy metodining umumiy xususiyatlari aniqlashga harakat qilindi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham ushbu metod al-Buxoriy “Sahih”ini o‘rganishda qo‘llanilgan [4].

Biografik metod: Allomaning hayoti, ilm talabida qilgan safarlari, ustozlari va shogirdlari faoliyati uning ilmiy merosi bilan uzviy aloqada o‘rganildi.

Matnshunoslik va tanqidiy tahlil: Hadis matnlari va ularning isnodlari, rivoyatchilar haqidagi ma’lumotlar hamda hadislarning asarda joylashtirilish tamoyillari ilmiy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqildi.

Asosiy qism: Imom al-Buxoriyning shakllanish davri

Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy 810-yilda Buxoroda tavallud topgan. U juda yoshligidan hadis va ilmga qiziqa boshlagan. Buxoro o‘sha davrda Movarounnahrning muhim ilmiy markazlaridan biri bo‘lib, bu muhit al-Buxoriyning ilmiy shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Al-Buxoriy ilm olishni faqat o‘z shahri bilan cheklamagan. U o‘z davrining ilmiy markazlariga safar qilib, ko‘plab muhaddislar bilan uchrashgan va ulardan hadislar o‘rgangan. Bunday ilmiy safarlar o‘sha davr musulmon ilmiy an’anasining muhim xususiyatlaridan biri edi.

Ustozlar bilan bevosita uchrashish va rivoyatni manbasidan eshitish hadis ilmida katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Shu sababli al-Buxoriyning ilmiy safarlarini oddiy sayohatlar sifatida emas, balki **ilmiy ma’lumotlarni birlamchi manbadan yig‘ish jarayoni** sifatida baholash mumkin.

Hadis ilmining rivojida al-Buxoriyning o‘rni: Hadislar Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ning so‘zlari, amallari, taqrir va sifatlari haqidagi rivoyatlarni o‘z ichiga oladi. Hadislarni saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish jarayonida ularning qanchalik ishonchli ekanini aniqlash muhim ilmiy masalaga aylangan.

Bu jarayonda **isnod** — hadisni kim kimdan rivoyat qilganini ko‘rsatuvchi rivoyatchilar zanjiri — muhim o‘rin egalladi.

Al-Buxoriyning asosiy xizmatlaridan biri hadislarni shunchaki jamlash bilan kifoyalanmasdan, ularning rivoyat zanjirlari va roviylariga nisbatan nihoyatda ehtiyotkor munosabatda bo‘lishidir. Zamonaviy tadqiqotlarda uning hadislarni tanlashda roviylarning ishonchliligi, isnodning uzluksizligi va rivoyat yo‘llarini tekshirishga katta e’tibor bergani qayd etiladi[5].

Bu jihat al-Buxoriy merosining ilmiy metodologik ahamiyatini ko‘rsatadi.

“Al-Jome’ as-Sahih” va uning ilmiy ahamiyati: Imom al-Buxoriyning eng mashhur asari “Al-Jome’ as-Sahih” bo‘lib, u musulmon hadis ilmida eng muhim to‘plamlardan biri sifatida qaraladi.

Asarning o‘ziga xos jihati shundaki, undagi hadislar shunchaki ketma-ket joylashtirilmagan. Ular fiqh, ibodat, axloq, muomala, tafsir, tarix va boshqa mavzular bilan bog‘liq boblar doirasida tasniflangan.

Boblarning nomlari ham muallifning ilmiy qarashlarini anglash uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotchilar al-Buxoriyning bob sarlavhalari orqali ayrim masalalarga bo‘lgan munosabatini ifodalaganini ta’kidlaydi[6].

Shu jihatdan “Al-Jome’ as-Sahih”ni faqat hadislar to‘plami emas, balki **ilmiy tasnif va mavzulashtirish tamoyiliga asoslangan yirik ilmiy loyiha** sifatida ham baholash mumkin.

Roviylarni baholash tamoyili: Hadis ilmida roviy — rivoyatni keyingi avlodga yetkazuvchi shaxs. Hadisning ishonchliligini aniqlashda roviylarning axloqiy va ilmiy fazilatlari muhim ahamiyatga ega bo‘lgan.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

Al-Buxoriy roviylarni tanlashda ularning xotirasi, ishonchliligi, ilmiy darajasi va rivoyat qilish qobiliyatiga katta e’tibor bergan.

Bunda hadis ilmining **“jarh va ta’dil”** deb ataluvchi yo‘nalishi ham katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Mazkur yo‘nalishda roviylarning ishonchliligi va rivoyat qilish qobiliyati o‘rganilgan.

Al-Buxoriyning roviylarga munosabati keyinchalik hadis tanqidining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Al-Buxoriy metodining muhim jihatlaridan biri isnod masalasiga juda katta e’tibor berishidir.

Hadis rivoyatida “falonchi falonchidan rivoyat qildi” degan zanjir mavjud bo‘lishi uning tarixiy jihatdan tekshirilishini talab qiladi. Bunda rivoyatchilarning bir davrda yashagani, o‘zaro uchrashish imkoniyati va rivoyatning qaysi yo‘l bilan yetib kelgani muhim masalalardan hisoblangan.

Ayrim tadqiqotlarda al-Buxoriyning hadis qabul qilishida roviy bilan ustozning uchrashuvi va bevosita aloqa masalasiga alohida e’tibor bergani qayd etiladi [7].

Shu sababli al-Buxoriy metodini ma’lumotlarning **manbaga yaqinligi va uzatish zanjirini tekshirishga asoslangan tizim** sifatida ko‘rish mumkin.

Matn va mazmunni o‘rganish: Hadisni tekshirish faqat isnod bilan cheklanmaydi. Rivoyatning matni, mazmuni va boshqa rivoyatlar bilan munosabati ham muhimdir.

Zamonaviy tadqiqotlarda al-Buxoriyning metodida isnod bilan bir qatorda matnni tahlil qilish masalasiga ham e’tibor qaratilgani ko‘rsatiladi[8].

Bu esa hadis ilmi tarixida ma’lumotni tekshirishning ko‘p bosqichli tizimi shakllanganini ko‘rsatadi.

Muhokama va natijalar

Imom al-Buxoriyning ilmiy merosini baholashda bir muhim masalani alohida ta’kidlash lozim: uning metodini zamonaviy ilmiy metodologiya bilan to‘liq aynanlashtirish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

IX asr ilmiy muhiti bilan XXI asr akademik tizimi o‘rtasida katta tarixiy va metodologik farqlar mavjud. Shunga qaramay, al-Buxoriy faoliyatida manbani aniqlash, ma’lumotni tekshirish, rivoyatlarni qiyoslash, ishonchlilik mezonlarini ishlab chiqish va ma’lumotlarni tizimlashtirish kabi jihatlar mavjudligi uning ilmiy merosining metodologik qiymatini ko‘rsatadi.

Al-Buxoriyning yondashuvi ayniqsa **tanqidiy manbashunoslik** nuqtayi nazaridan e’tiborga loyiq. U hadislarni to‘plash bilan kifoyalanmay, ularning manbasi va rivoyatchilarini o‘rgangan.

Zamonaviy tadqiqotlarda ham al-Buxoriyning “Sahih” asaridagi hadislarni tanlash jarayoni alohida metodologik tizim sifatida o‘rganilmoqda. 2025-yildagi tadqiqotlardan birida al-Buxoriy hadis tanlashda rivoyat yo‘llari, isnodning ketma-ketligi va uzatish markazlarini aniqlashga katta ahamiyat bergani ko‘rsatiladi [9].

Shuningdek, al-Buxoriy va Imom Muslim metodlari o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlar ham hadisshunoslikda muhim tadqiqot yo‘nalishidir. Ularning har ikkisi hadislarni tanlashda yuqori mezonlardan foydalangan bo‘lsa-da, isnodning uzluksizligi va rivoyatchilar bilan uchrashuv masalasida ayrim metodik farqlar mavjudligi ilmiy adabiyotlarda muhokama qilinadi.

Demak, Imom al-Buxoriyning ilmiy merosini o‘rganishda ikki jihat birgalikda hisobga olinishi kerak:

birinchidan, uning IX asr musulmon ilmiy muhitidagi o‘rni;

ikkinchidan, uning hadislarni yig‘ish, tekshirish va tasniflash metodlarining keyingi ilmiy an’anaga ta’siri.

Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

1. Imom al-Buxoriy hadis ilmining tizimlashuviga katta hissa qo‘shgan. U hadislarni to‘plash bilan birga ularning isnodi, roviylari va mazmuniga e’tibor qaratgan.

2. Ilmiy safarlar uning metodologiyasining muhim qismi bo‘lgan. Turli ilmiy markazlarga borish va ustozlardan bevosita ta’lim olish rivoyatlarning manbasini tekshirish imkoniyatini kengaytirgan.

3. Roviylar haqidagi bilim hadis tanqidining muhim asoslaridan biri bo‘lgan. Al-Buxoriy roviylarning ishonchliligi va rivoyat qilish qobiliyatini hisobga olgan.

4. “Al-Jome’ as-Sahih”ning tuzilishi ilmiy tasnif tamoyiliga asoslangan. Hadislarning bob va mavzular bo‘yicha joylashtirilishi asarning ilmiy qiymatini oshirgan.

5. Isnod al-Buxoriy metodining markaziy elementlaridan biri bo‘lgan. Rivoyat zanjirining uzluksizligi va roviylar o‘rtasidagi aloqa masalasiga alohida e’tibor berilgan.

6. Al-Buxoriy merosining ta’siri faqat hadis ilmi bilan cheklanmagan. Uning metodlari fiqh, tarix, biografiya, manbashunoslik va islomiy ilmiy an’analarning rivojiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

7. Al-Buxoriyning ilmiy merosi Markaziy Osiyoning jahon ilm-fani tarixidagi o‘rnini ko‘rsatadigan muhim dalillardan biridir.

Xulosa

Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy islom ilm-fani tarixida hadislarni to‘plash, tekshirish va tizimlashtirish borasida yuksak ilmiy an’ana yaratgan buyuk allomalardan biridir. Uning ilmiy faoliyati IX asr Movarounnahr ilmiy muhitining yuqori darajada rivojlanganini ko‘rsatuvchi muhim tarixiy hodisalardan hisoblanadi.

Al-Buxoriyning asosiy ilmiy yutug‘i faqat ko‘plab hadislarni jamlaganida emas, balki ularni tanlash va tartibga solishda qat’iy mezonlarga amal qilganidadir. Uning roviylarni o‘rganishi, isnodlarni tekshirishi, rivoyatlarni qiyoslashi va hadislarni

mavzular asosida tasniflashi ilmiy merosining metodologik jihatdan nihoyatda muhim ekanini ko‘rsatadi.

“Al-Jome’ as-Sahih” asari esa hadis ilmining keyingi taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatgan fundamental manbalardan biri sifatida o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar ham al-Buxoriyning hadis tanlash metodini mustaqil ilmiy tizim sifatida tahlil qilmoqda.

Imom al-Buxoriy merosini bugungi kunda o‘rganishning yana bir muhim jihati — uni faqat diniy meros sifatida emas, balki **manbalarni tekshirish, ma’lumotlarni tasniflash, ilmiy dalillarni qiyoslash va bilimlarni avloddan avlodga yetkazish tarixining muhim namunasi** sifatida tadqiq etishdir.

Shu ma’noda Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy nafaqat Movarounnahr, balki butun islom sivilizatsiyasi ilmiy tarixida alohida mavqega ega bo‘lgan allomadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. **Al-Jome’ as-Sahih**. — Bayrut: Dar Tavq an-Najot, 2001.

2. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. **At-Tarix al-Kabir**. — Haydarobod: Dairatul-Maorif al-Usmoniya, 1941–1943.

3. Az-Zahabiy, Muhammad ibn Ahmad. **Siyar a’lam an-nubalo**. — Bayrut: Muassasat ar-Risala, 1985.

4. Az-Zahabiy, Muhammad ibn Ahmad. **Tarix al-Islom va tabaqot al-mashohir va-l-a’lam**. — Bayrut: Dar al-G‘arb al-Islomiy, 2003.

5. Ibn Hajar al-Asqaloniy, Ahmad ibn Ali. **Hady as-Sari muqaddimatu Fath al-Boriy**. — Bayrut: Dar al-Ma’rifa, 1379 h.

6. Ibn Hajar al-Asqaloniy, Ahmad ibn Ali. **Fath al-Boriy bi sharhi Sahih al-Buxoriy**. — Bayrut: Dar al-Ma’rifa, 1379 h.

7. As-Suyutiy, Jaloliddin. **Tadrib ar-Roviy fi sharh Taqrib an-Navaviy**. — Riyoz: Dar Tayba, 2005.

8. Al-Khatib, Muhammad Ajjoj. **As-Sunna qabl at-tadvin**. — Qohira: Maktabat Vahba, 1988.

9. Al-Khatib, Muhammad Ajjoj. **Usul al-hadis: ulumuhu va mustalahuhu**. — Bayrut: Dar al-Fikr, 1989.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE